

Az európai történelem újrágondolása

A történelem „visszatér” vagy „folytatódik”?

I. ÚJ KIHÍVÁSOK, ÚJ KONFLIKTUSOK • Európai és glóbuszszintű integráció • A keleti kiterjeszkedés következményei • Ütközések a határállamok területén • Új versenyhelyzet (konfliktus?) Európa és az USA között
II. A TÖRTÉNELMI FOLYAMATOSSÁGRÓL • A modern Európa-történet hiánya • EU: 2500 éves építkezés
III. A ZSIDÓ-KERESZTÉNY KULTÚRKÖZPONT VÁNDORLÁSA • Európa emelkedése • Európa hanyatlása és okai
IV. TÖRTÉNELMI TANULSÁGOK • A kezelés: a megelőzés

Európa emancipálódása „Az Európai Unió nem rendelkezik biztos jövőképpel. – Meg kell fogalmaznia stratégiáját a 21. századra. – Mindenekelőtt az Európai Uniónak emancipálnia kell, meg kell szabadulnia hidegháborús születésének jegyeitől, azaz meg kell fogalmaznia viszonyát az Európán kívüli munkaközpontokkal (Amerika, Távol-Kelet) szemben. – Meg kell határozni az unió kiterjesztésének határait. Meg kell válaszolni a kérdést: létezhet-e európai identitás nélkül hatékony Európai Unió? – Eddig az unió kibővítéséről kizárólag biztonságpolitikai, gazdaságpolitikai szempontokból beszéltünk. Itt az ideje, hogy a kulturális-emberi szempontok is helyet kapjanak egy új stratégiában. – Mindehhez szükséges Európa történelmének újrágondolása. Létezik-e egyáltalán a kontinensen élő népeknek közös kulturális-szokásrendi hagyománya? És ha igen, mit kell tennünk azért, hogy az identitás ezen alapjai láthatóvá váljanak? Az európai történelem újrágondolásának szükségessége új kérdőjeleket állít a történetírás elé is.” Ezek voltak azok a tézisek, amelyeket ez év januárjában egy európai stratégiai nemzetközi konferencián az EU keleti kiterjesztését vizsgáló nemzetközi szakértői kollégium elé terjesztettünk. Most, egy újabb, hasonló tárgyú konferenciára készülve, igyekeztünk összefoglalni szempontjainkat egy az európai történelem újraértékeléséről indítandó vitához.

Közös kulturális értékrend?

2000. március 3. Előadás Münchenben az európai konfliktusok és történelmi alapjait tárgyaló nemzetközi konferencián. Az előadást azzal a céllal „rendelték”, hogy fejtsse ki a január 12-i Európa Fórumon tartott referátum (E kötetben: „Európai identitásról, Európa jövőjéről”, 452–459. old.) néhány, elsősorban történeti tézisének.

I. ÚJ KIHÍVÁSOK, ÚJ KONFLIKTUSOK

EURÓPAI ÉS GLÓBUSZSZINTŰ INTEGRÁCIÓ

Európában 1990-ben *zárult le a második világháború*. Végre. A Szovjetunió kivonta csapatait az 1945-ben megszállt közép-kelet-európai zónából. Németország egyesült, a kis közép-kelet-európai államok szabadon választhatnak: belpolitikában, külpolitikában. Polgáraik nagy része először élvezi a szabad véleménynyilvánítás örömét. Mindez olyan időben történik, amikor Nyugat-Európában *felgyorsul az európai s ezzel párhuzamosan egy glóbuszszintű integráció*. Olyan időben, amikor a globalizálódó termelészervezet kegyetlen, világméretű versenyt teljesít ki. És biztosítani kell az Európai Unió területén élő *polgárok versenyképességét* e világversenyben. De milyen eszközökkel?

A világháború vége: 1990

Új kihívások jelentkeznek. Először: az EU *ki akar terjeszkedni a keleti peremvidékre*. Másodszor: Nyugat-Európának meg kell fogalmaznia *viszonyát a zsidó-keresztény kultúrkör más kontinensen szerveződött államalakulataihoz*. Ilyenek: USA, Oroszország, Afrika, Dél-Amerika, Ausztrália. És harmadszor: most kell megfogalmaznia 21. századi stratégiáját a *más kultúrkörök* népeivel-államaival kapcsolatban: az iszlám Közel-Kelettel és a nem keresztény Afrikával, Kínával, Indiával, Japánnal, a Távol-Kelettel.

Új konfliktusok

Az új kihívások új típusú konfliktusokat is hoznak magukkal. Jelenleg három ilyen konfliktusról – feltétlenül – kell beszélni. Először: a *csatlakozásra váró államok* területén kitört konfliktusokról. Másodszor: az Európai Unió *jelenlegi határán* jelentkező szociális, etnikai válsághelyzetről. Harmadszor: az Európai Unió és az *Egyesült Államok között* kialakult lappangó konfliktusról.

Ezekről a konfliktusokról több vagy kevesebb nyíltsággal beszélünk. Az 1990-es évek európai értelmiségének egyik nagy mulasztása: nem ösztönözte az európai politikai elitet arra, hogy közös gondolkodással megfogalmazzák az Európai Unió jövőjének alapkérdéseit. Sem a célokat, sem a jelentkező konfliktusokat nem rendszereztük. Nem fogalmaztuk meg azt, hogy az uniónak mint területigazgatási egységnek egyetlen igazi célja lehet: a területén élő polgárok versenyképességének biztosítása. És ugyanakkor felmérni azt: mi akadályozta ezen versenyképességet az elmúlt száz esztendőben? Miért veszítette el Európa a korábbi évszázadokban kivívott kezdeményező szerepét a világban?

Az unió jövőjének alapkérdései

Feltételezésünk: a történelemhez kell fordulni. Nemcsak adminisztratív, politikai eszközökkel harcolni a bennünket hátráltató európai politikai jelenségek ellen, hanem fel is tárni a konfliktusok történelmi okait. Nemcsak tüzet oltani, hanem a válságócok kialakulását is meg kell előzni.

NEMZETI SZÁLLÁSTERÜLETEK ÉS ÁLLAMOK HATÁRAI

A KELETI KITERJESZKEDÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A most felszabadult térség – a Balti-tengertől az Adriáig – igyekszik beilleszkedni a nyugat-európai integráció folyamatába. Az integráció folyamatának történelmi szemlélete arra mutat: a *keleti peremterületek* 1000 és 1945 között lazábban-szerveesebben az ún. Nyugat részei voltak. Ez az integráció akkor volt gyorsabb (a 11., a 14–15., a 19. században), amikor a peremvidék és a nyugat-európai központ gazdaságilag egymásra utalva és politikai szövetségi rendszerben élt. Az újrailleszkedés megrázkódtatásokkal jár, mert a térség a nyugati világtól fél évszázadig el volt zárva, így kimaradt az 1945 utáni informatikai-termelési forradalomból. És megrázkódtatással jár azért is, mert az itteni életelvek, a társadalmi munkaszervezet ezer éve sokban másként szerveződik, mint Nyugat-Európában.

Nyugati központ és a peremvidékek

A térség politikusai a Nyugattal való teljes azonosságról beszélnek, és csak arról, hogy népeik mindig is a nyugat-európai kultúra részei voltak. A történészek azonban tudják, hogy ez csak részben igaz. A peremterületek társadalomszerkezete mindig is – ezer év óta – „vegyes modell” képviselt.

A politikusok szólamaitól vezetve, a nyugati világ úgy gondolta: az EU kiterjesztése nem más, mint a többpártrendszer, a piacgazdaság bevezetése és az európai biztonságpolitikai rendszer kiépítése a közép-kelet-európai térségben. Meglepődtek azután, amikor az új demokráciákban az első társadalmi-politikai konfliktusok keletkeztek. Veszélyeztetve az egész európai integrációs folyamatot is. Meglepődtek, amikor a térségben *etnikai-vallási összecsapásokra* került sor: először egyszerűbb formában a kisebbségben élő magyarok és a többségi románok, valamint szlovákok között (1991–92), majd igen hevesen a Balkánon horvátok, szerbek, bosnyákok, albánok között (1992–99). Ekkor kezdték Nyugat-Európában tudomásul venni: a térség egyik sajátossága, hogy itt a *nemzetek szállásterületének határai és az államigazgatási határok sohasem estek egybe*. (Kezdték Nyugaton a „történelem visszatéréséről” beszélni. Aminek negatív, elmarasztaló értelme volt. Azt jelentette: Európa keleti felén valami teljesen avított, régimódi ideológia, a nacionalizmus üti fel a fejét. Amit katonai-nemzetközi-politikai szankciókkal vissza lehet szorítani.)

Az etnikai-vallási konfliktusok gyökerei

A koszovói háború (1999) azután rádöbentette az európai (és talán az amerikai) politikai elitet, hogy rakétákkal, nemzetközi szankciókkal nem lehet évszázadok óta feloldatlan, valós társadalmi-politikai feszültségeket megoldani. Nem az amerikai westernfilmekből és az európai romantikus lányregényekből ismert „jó” és „gonosz” vívja harcát. Nem „jó albánok”, „gonosz szerbek” vagy „gonosz magyarok”, „jó románok”

A katonai megoldások deficitje

állnak egymással szemben. Mint ahogy értelmetlen a jelzők megcserélése is. És nem lehet itt a nyugati politikai módszereket vagy éppen területigazgatási elveket sem változatlan formában alkalmazni, ahogy azt tették a nagyhatalmak 1920-ban és 1947-ben. Megoldást csakis a *helyileg* megfelelő politikai eszközök megtalálása jelenthetne.

Évtized óta hajtogatjuk: újra kell gondolni nemzet és állam viszonyát a térségben. Nem a határok tologatásával, hanem a nemzetállamok szentségére épülő, túlhaladott területrendezési elv feladásával távolodhatunk csak el az évszázados problémáktól. A térségben élő népeknek meg kell állapodniuk az államhatárokon belüli nemzeti többség és kisebbség viszonyának azonos elveiről.

ÜTKÖZÉSEK A HATÁRÁLLAMOK TERÜLETÉN

Idegenellenesség továbbélése

Az 1990-es évek másik sokkoló hatását az *idegenellenesség* megjelenése okozta. Először a csatlakozásra váró, majd pedig az EU jelenlegi határterületét képező Ausztria területén. Márpedig az idegenellenesség egy „nyitott határú” Európában Nyugat-Európa számára katasztrofális következményekkel járhat. Az ausztriai választások eredménye (1999. október) hirtelen megemelte az egész térségben meglévő idegenellenesség „árfolyamát”. (Ismét a „történelem visszatérése”-ről, mások az 1945 előtti fasiszta ideológiák megjelenéséről beszéltek. Pedig a történelem e téren is „csak” folytatódik.)

Szociális feszültségek feloldatlansága

A térség másik sajátossága ugyanis: *ütközőzóna-jellege*. A nyugat-európai, a több évezredes fejlődéssel egységesült munkaszervezet (munkaerőpiac, munkamorál, életelvek) ütközése a kelet-európai társadalmakkal. (Sokan állítják, hogy lényege: a „fejlett urbánus Nyugat-Európa” ütközése a „rurális Kelettel”.) A térség ezen ütközőzóna-jellegéből évszázadok óta folyamatosan *szociális konfliktusok* keletkeznek: a munkaerő-vándorlással, a migrációval szociális, tömegpszichikai, etnikai ellentétssorozatok járnak együtt. (Amit ma az osztrák határ mellett élő szabadságpárti választók hirdetnek, azt lényegében megfogalmazták a 16–17. században. A magyarországi – egyébként német etnikumú – városi polgárok nem akarták városukba beengedni a gyengébben képzett és szegényebb magyar, szlovák, cseh elemeket. Törvénnyel kellett őket kényszeríteni az „engedékenységre” [1608. évi 13. tc.]. A 18. század egyes időszakában a Habsburg-Ausztria ugyanúgy védte területét [no, nem a Magyar Királyságét, hanem az örökös tartományokat] a keleti bevándorlásoktól, ahogy most a Szabadságpárt választói azt kívánják. És így sorolhatnánk a példákat tovább.) Itt sem a „gonosz” és a „jó” küzdelméről van szó, hanem több évszázados történelmi feszültség folyamatos jelenlétéről. A helyi munkaszervezet nem képes a konszolidációra: rendre tönkreteszi

Az osztrák Szabadságpárt esete

azt a különböző irányú migrációk sora, a nemzetközi hatalmi viszonyok gyakori változásai és az azokból következő társadalmi mozgások.

Ezen *etnikai és szociális feszültségek* az elmúlt évszázadban újra és újra a felszínre törtek, mert nem találtak feloldásra. Két világháború kirobbanásának voltak okai. A második világháború után azokat részben a szovjet rendszer, részben a világháborúban győztes hatalmak *adminisztratív eszközökkel* visszaszorították. De ahogy az első világháború után sem voltak hosszú életűek a szankciók, úgy most sem tarthatott örökké a történelmi konfliktusok felszín alá szorítása. Csak a lappangási idő hosszabb volt, mint 1920–38 között. Negyvenöt évig (1945–90) volt „eredményes” a megszállási politika. Most, az *új demokráciák* rendszerében és egy *új generáció* szókimondása révén, azok *ismét a felszínre* törnek.

Szókimondó generáció 1990 után

Vagyis: valós, évszázados európai társadalmi-etnikai konfliktusokat nem oldottak fel az európai békék 1947-ben. A konfliktusokat leszorították adminisztratív, politikai eszközökkel. Mi, akik hittünk és hiszünk a nemes európai szabadságeszményekben, és mások, akik egyszerűen csak katonai-politikai kérdést láttak a két európai háborúban, a fasizmusban, a kommunizmusban – hibáztunk, hibáztak. (És még csak most sejlik fel egy másik típusú történelmi katasztrófasorozat lehetősége: a *természetvédelem* területén. Európa keleti peremvidékén ugyanis nem szerveültek – ahogy Oroszországban sem – az ipari-technikai forradalmak a társadalomban. De ez már egy újabb vita tárgya lehet...)

Lappangó konfliktus: természetpusztítás

ÚJ VERSENYHELYZET (KONFLIKTUS?) EURÓPA ÉS AZ USA KÖZÖTT

Nézzük a harmadik konfliktuszónát, amelyről kevesebbet beszélünk, de amelyik meghatározóbb lehet Európa jövőjére nézve! A második világháború lezárása, Európa megosztásának felszámolása, a Szovjetunió felszámolása azt is jelenti: a kétpólusú világrend megszűnt, Nyugat-Európa önálló érdekei *más erőközpontok közé* kerültek. Egyrészt a hidegháború lezárulásával az Európai Unió megszűnt ellenszervezet (front-állam) lenni. Nincs már jelen a szovjet ideológiai-katonai hatalom mint ellenség. Másrészt: kiéleződött a termelési és kulturális verseny az amerikai és a távol-keleti munkaerőpiacokkal. Mindenekelőtt az amerikaival.

Új erőközpontok a világban

Nagy különbség: *ellenségnek* vagy *versenytársaknak* lenni. És ez jó. Ahhoz azonban, hogy az Európai Unió a maga lehetőségeit a 21. században reálisan felmérje, újra kell értékelni történelmét a zsidó-keresztény kultúrkörön belül és általában a gazdasági és kulturális világpiacon. (De! E versenyviszonyban is megjelent – igaz, ismét torz formában – a „történelem”. Az európai politikai elit – csak csendben, hiszen a két háború miatt jogos felelősségérzete van – a „történelem visszatéréséről” beszél, amikor az amerikai versenytárs vállalatok a pszichikai nyomás eszköze-

Ellenség, versenytárs

vel élnek, és hirtelen „rájönnek” arra, hogy az európai vállalatok elődei fél évszázaddal ezelőtt együttműködtek a fasiszta rezsimekkel. Cinikus módon használják fel e vállalatok a soha el nem évülő bűnök tényét egy mai gazdasági konkurenciaharcban.)

A nyugat-európaiak ismét a „történelem visszatérésé”-ről beszélnek tehát, pedig ez esetben éppúgy, mint Kelet-Közép-Európa esetében, a folytatásról van szó. *Visszatérésről* beszélni és a *folytatást* tagadni a történelem relativizálását jelenti. Mintha az valóban csak egy „előrángatás”, „elővétel” dolga volna. És nem állna fenn valóban a folyamatosság. A konfliktusok folyamatossága. És mintha nem állna fenn annak veszélye, hogy a konfliktusokat ismét a szélsőjobb módszerekkel kívánják feloldani. Félünk: bagatellizálják a valós veszélyt.

II. A TÖRTÉNELMI FOLYAMATOSSÁGRÓL

Az, ami ma történik Európában, nem egyszerűen visszatérés a történelemhez, hanem az európai társadalom immáron két és fél ezer éves történelmének folytatása.

MODERN EURÓPA-TÖRTÉNET HIÁNYA

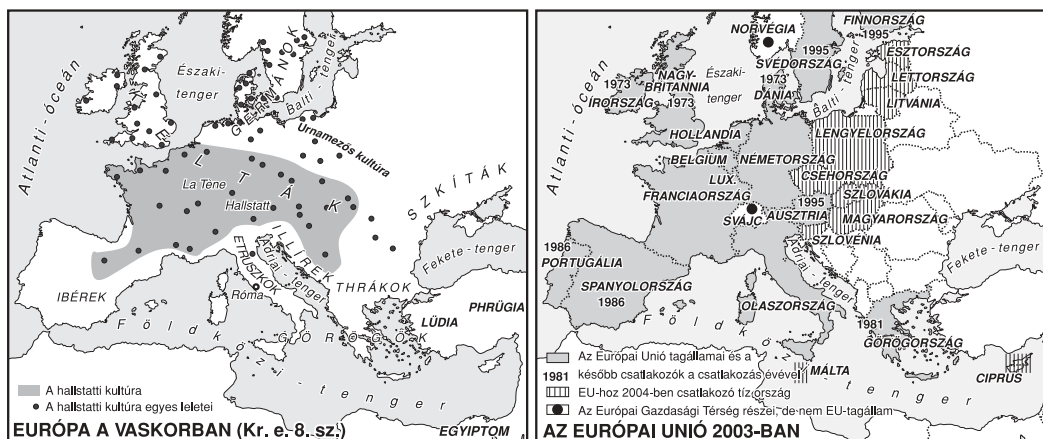
A konfliktusok történelmi okai A történelemhez kell fordulnunk, újra kell tanulmányoznunk az európai kontinens históriáját. A valós konfliktusok okait s a valós konfliktusok továbbélését, máig élését. A konfliktusok forrásait kell megkeresni és azokat feloldani. Nem csak ideológiai-politikai háborút folytatni a szavazók vagy vezetőik ellen. Ha Európában újabb szociális-nemzeti konfliktussorozatok kezdődnek, akkor a kontinens lakói nem lesznek versenyképesek a 21. század termelési és kulturális világversenyében. És ezért joggal bennünket fognak okolni gyermekeink, nem pedig azokat, akik e szociális és nemzeti elégedetlenség élére állnak. És valóban, a felelősek mi vagyunk, tehetetlen európai értelmiségiek, akiket elbűvöl a technikai épített környezet, de a társadalommal nem törődünk eleget. Sem az Európai Unióban, sem otthon.

A történelem újragondolása Hát nézzünk néhány történelmi tanulságot! Kezdjük az európai történelem újragondolását!

EU: 2500 ÉVES ÉPÍTKEZÉS

Az EU jelenkora Beszélünk most, 2000-ben az EU fejlődésének szakaszairól. Húzzuk a kronológiai határokat. Az EU fejlődésének első szakasza, szerintünk, 1951-től 1999-ig tartott. Ebben a szakaszban alakult ki az EU egységes területi és politikai igazgatási szerkezete (Maastricht, 1992), védelmi

AZ EURÓPAI KULTÚRÁK FOLYTONOSSÁGA

szervezete (NATO, 1949–99), végül gazdasági szerkezete (euró, 1999). De ne feledjük el: mindezek a lépések azért voltak lehetségesek, mert egy két és fél évezredes kulturális és erkölcsi közösségen nyugodtak: a görög-római *területszervezés hagyományán* és a *zsidó-keresztény közösség-szerveződési-erkölcsi* alapokon!

Az európai társadalmak történelmét a Kr. e. 800-tól kibontakozó, ún. hallstatti kultúrától számítjuk. A gyűjtögető-vadászó életmódot ekkor haladja meg az európai kontinensen élő ember, és kezd *állandó településeket* létrehozni, *háziállatokat tartani* és földet művelni. Mindezt az ércbányászat, a fémművesség (a bronz, majd mindenekelőtt a vas megmunkálása) teszi lehetővé. Ekkor alakul ki az itáliai félszigeten az első városállam (Róma, Kr. e. 753), amelyből majd a nagy Római Birodalom kiépül. Feltűnő, hogy a Kr. e. 8. századtól *egészen máig* egy nagyon is meghatározott földrajzi területre terjedt ki e kultúra politikai és gazdasági hatóköre: a mai Kárpát-medencétől (pontosabban a keleti sztyeppevidéktől) a mai brit szigetvilágig, illetve a Földközi-tenger és Észak-Afrika partvidékéig, északon pedig a Skandináv-félszigetig. Ebben a térségben bontakoztak ki a különböző kultúrák és azok területigazgatási szervezetei.

Az a Nyugat-Európa, amely fokozatosan a jelenlegi európai kontinentális integráció gazdasági és területigazgatási bázisa lett, szerves fejlődés útján jött létre: a Római Birodalomra (Kr. e. 8. évszázad körül–Kr. u. 5. század), a Frank (7–9. század), majd a Német-római Birodalomra (10. század–1806) épülve alakult ki. Ebben a szerves fejlődésben a „birodalomalkotók” mellett sok nép materiális és szellemi öröksége egyesült. A mai *Európai Unió* egy alapjában egységes, görög-római típusú *államépítkezés* és társadalmi szerveződés folytatása.

A kezdet:

Kr. e. 800

A Német-

római

Birodalom

*A zsidó-
keresztény
kultúrkör*

De a mai Európai Uniónak nemcsak közös állami-területszervezési, hanem közös *erkölcsi és magatartásbeli, szokásrendi* hagyománya is van. Erről az erkölcsi, szokásrendi közös hagyományról még kevesebbet beszélünk, mint a közös államépítkezési hagyományokról. Ez nem más, *mint a zsidó-keresztény kultúrkör*, ami nagyon is határozott normákat fogalmaz meg nemcsak az ember és az univerzum (ember és Isten) viszonyára, hanem szigorúan egységes elvek szerint szabályozza a társadalom egyéneinek közösségi és magánéletét is. [Gondoljunk csak a tízparancsolatnak a tulajdonviszonyokra, a családra, házasságra, viselkedésformákra (utódlásra) vonatkozó kitételeire.]

Nagyon is határozottan elkülönült ez a kultúrkör a világ más nagy – párhuzamosan kialakult – kultúrköreitől, a mohamedántól, a buddhistától és egyébtől.

Ha úgy tetszik: *könnyű volt eddig az Európai Unió építkezése, hiszen szerves folytatása volt egy 2500 éves területigazgatási-társadalmi-kulturális építkezésnek. A neheze most kezdődik.*

III. A ZSIDÓ-KERESZTÉNY KULTÚRKÖZPONT VÁNDORLÁSA

*A „jelen”
lehetőségei*

Ismételjük: ahhoz, hogy az Európai Unió a maga lehetőségeit a 21. században reálisan felmérje, újra kell értékelnie történelmét. Tanulmányozni kell Nyugat-Európa sikerének és *hanyatlásának* okait.

A siker: *az Európa Unió mai területe* az előbb említett zsidó-keresztény kultúrkörnek ezer éven át a központja volt. A másik siker: ez a Nyugat-Európa majd 400 éven át – a 16–19. században – kétségtelenül az *egész világ technikai-kulturális fejlődésének is az élén állt.*

A *hanyatlás*: Európa a 20. század végére elvesztette korábbi vezető szerepét. Ma – legalábbis a teljesítmények tekintetében – az USA mögött áll. A történelemhez – a történettudományhoz – kell fordulnunk, hogy a *kultúrközpontok ezen vándorlására* a magyarázatot megtaláljuk. De még inkább azért kell a történelemhez fordulnunk, hogy a tanulságokból lehetséges alternatívákat fogalmazzunk meg 21. századi jövőnkre vonatkozóan.

EURÓPA EMELKEDÉSE

Ha keressük a Nyugat-Európában élő népek fénykorának alapjait – tézisszerűen fogalmazva – három tényező fontossága máris látszik.

Az első tényező: a *kölcsönösség, a szolidaritás, tolerancia* európai keresztény hagyománya, amely a különböző társadalmi rétegek közötti mozgást biztosította, megakadályozva a végleges kasztosodást. Ennek egyik következménye az, hogy Európában a soknyelvűség és a kulturális diverzitás megmaradt egy aránylag kis földrajzi területen. És következménye, hogy ezeket a különböző anyanyelvű kultúrákat a 19. században kialakuló igazgatási egységek, a nemzetállamok, a maguk anyanyelvi igazgatási és oktatási rendszerükkel magas irodalmi, tudományos szintre emelték. A nyugat-európai társadalmak egyedülálló elit értelmiséget és a mögöttük közvetlenül felsorakozó, tudományos alapozottságú ismeretekkel rendelkező, tőlük el nem szakadt szakemberrétegeket tudtak felmutatni.

Mindennek alapja egy *műveltségi forradalom* volt: az európai latin betűs ábécére felépülő *folyóírás*, majd a nyomtatás elterjedése, melyek új alapokra helyezték az európai népek érintkezési kultúráját, termelési és közösségsszerveződését (14–16. század). (Ez volt a második tényező.)

Ezekre épülhetett a harmadik tényező: az *ipari-technikai forradalom* (a 18–19. században), amely a gépkorszak kiteljesedését, a vasművesség virágkorát hozta magával.

Az emelkedés tényezőiről a vitákat folytatni kell. Mi úgy látjuk, vita-indítóként: a felsorolt három tényezőnek is köszönhető, hogy a zsidó-keresztény kultúra központja az elmúlt ezer esztendőben Nyugat-Euró-

Kölcsönösség, szolidaritás, tolerancia hagyománya

Terjeszkedés más kontinensekre

pába került. A Földközi-tenger keleti – görög–föníciai – medencéjéből először Itáliába (a Római Birodalomra gondolok), majd a frank, német és az angol államszerveződések keretébe. A nyugat-európai társadalmak sikereinek köszönhető azután, hogy a zsidó-keresztény kultúra továbbterjedt (a szláv kultúrájú sztyeppeterületekre) Keletre, valamint Dél-Amerikába, Észak-Amerikába és végül Afrikába, Ausztráliába. És ezeknek a tényezőknek köszönhető, hogy Nyugat-Európa a 16–20. században a más kultúrákkal való versenyben is a világ élére került.

EURÓPA HANYATLÁSA ÉS OKAI

Az okok Miért következett be Európa hanyatlása, és miért *emelkedett ki Észak-Amerika és az Egyesült Államok*? Miért került a zsidó-keresztény kultúrkör központja át az amerikai kontinensre? Átmeneti ez az erőviszony-eltolódás, vagy a „gap” (különbség), a lemaradás a 21. században tovább fog nőni?

Viták vannak, viták lesznek erről a kérdésről is, mint ahogy Európa emelkedéséről is. A válaszokat szerintem ez esetben a 20. század történelmének újraértékelése fogja megadni. Azért néhány hipotézist, megfontolást máris szeretnék előterjeszteni az európai hanyatlásról, az amerikai emelkedésről.

Első hipotézisem: az újabb *ipari-technikai forradalmak* a 20. században nem Európában, hanem az Egyesült Államokban (és részben Oroszországban) bontakoztak ki. Ott épültek ki a nagy állami (adófizetői) ráfordításokat kívánó fizikai, kémiai, biológiai, majd informatikai bázisok is, amivel az USA egy évszázad alatt a tudományos-kulturális forradalom hazája is lett. Ugyanígy a Szovjetunió. (Most a kultúrkörön kívül eső Japánról nem beszélek.)

A tudományos-technikai forradalom igénye

Miért? A válasz a második hipotézisem: *az új termelési szervezet* (sorozatgyártás, a tömegtermelés és ennek piacigénye) *nagy térségi igazgatási egységeket* kíván. E termelésszervezet nem találhat otthonra egy olyan kontinensen, ahol a területi-igazgatási szervezet nemzetállami gátakat (vámokat, munkaerőmozgás-korlátozást) állít. Erre a gátrendszerre a századelőn Európa néhány vezető gondolkodója felfigyelt. Így fogalmazták meg az „Európai Egyesült Államok” programját. De kisebbségben maradtak. Uralkodó maradt a nemzetállami elv, amely két világháborúhoz vezetett, és ez a két világégés tönkretette nemcsak a termelést, a lakosság nagy részét, hanem az európai politikai és értelmiségi elitet is.

A nagy térség előnyei, a kis államok hátrányai

Ezek a *világháborús pusztítások* azután tovább fokozták Európa hátrányát a békés fejlődést megelőző és nagy térségben szerveződő észak-amerikai kontinenssel szemben. Sőt, Európában a győztesek mind 1920-ban, mind 1945-ben visszaállították azt az igazgatási rendszert, amely valójában már a századelőn megbukott. Hiszen igaz, hogy a nemzetállami igazgatási és kulturális rendszer Európa emelkedésének betetőzését, a lakosság kulturális szintjének emelkedését hozta magával a 19. században, de ez a rendszer a 20. század termelési-tudományos-kulturális forradalmának most már gátjává vált.

Világháborúk

Harmadik hipotézisem: Európa hanyatlásának megpecsételője Európa *politikai kettéosztása* volt a második világháború után. Megindult ugyan végre az egyetlen út kiépítése, amely a kontinens versenyképességéhez vezethetett: a kontinentális igazgatási-kulturális integráció, de az út túlságosan kanyargósra és rögzösre sikeredett. A kontinens politikai kettéosztása ugyanis azt is jelentette, hogy Nyugat-Európa ütközőzónává vált az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti versenyben. Az egész integrációs folyamatot szükségszerűen befolyásolta egy szovjetellenes katonai-stratégiai gondolkodás. (Ez magyarázza, hogy a Nyugat-Európától eltérően szerveződő Görögországra, sőt az inkább iszlám kultúrkörbe tartozó Törökországra is kiterjesztette integrációs igazgatási-védelmi szervezetét.) Így az integrációs folyamatban szükségszerűen nem Európa saját érdekei, hanem a világháborúban győztes új kultúrközpont, az Egyesült Államok termelési-geopolitikai szempontjai érvényesültek. Az Európai Unió ezen világpolitikai érdekeket is követve építkezett az elmúlt évtizedekben.

Politikai kettéosztás

IV. TÖRTÉNELMI TANULSÁGOK

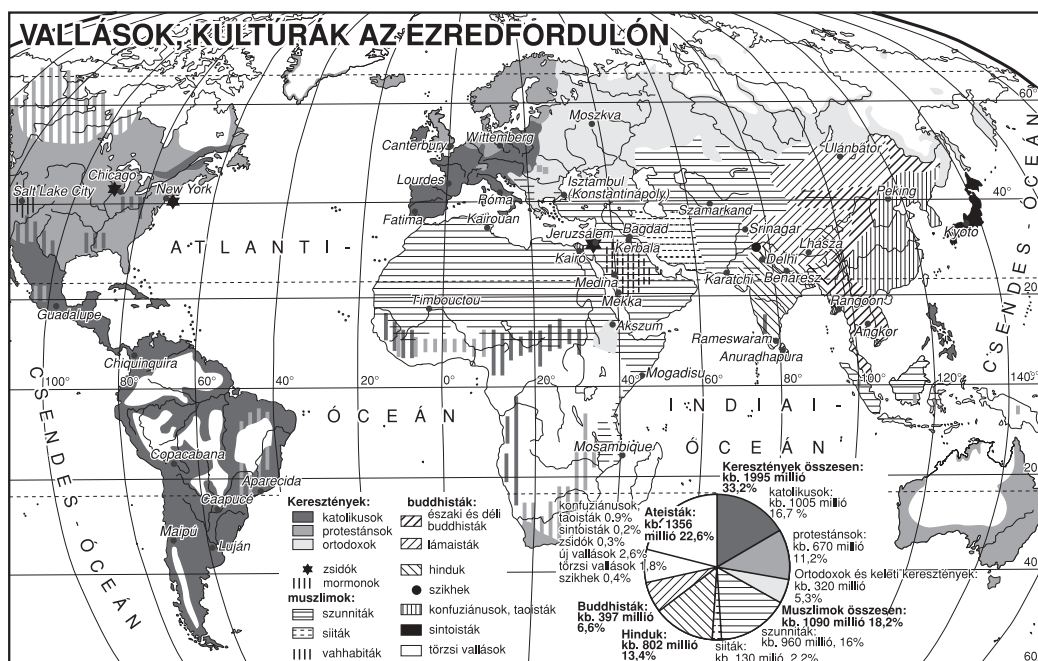
*A problémák
feloldásának
szüksége*

A történelemhez tehát nem visszatérünk, hanem a történelem folytatódik. A meg nem oldott problémák újra és újra előtörnek. Nem azok a hibások, akik a megoldatlan problémákat megfogalmazzák, és a demokrácia segítségével akár kormányzati erővé emelkednek, hanem azok a hibások – mi –, akik nem tudjuk e problémákat feloldani. Mi vagyunk – történészek, szociológusok, politológusok – felelősek azért, hogy nem tárjuk fel a történelemben rejlő alternatívákat, és nem fogalmazzuk meg azokat a jelen és a jövő számára világosan. Remélem, kitartó, szívós vita kezdődhet meg az *európai emancipáció* szükségéről, lehetőségéről. (Vagy éppen arról, mennyire tévedek, amikor erről beszélek. És mindaz, ami van, nagyon jól van, menjen minden a maga régi útján.)

A következőkben szeretnék mégis néhány vitát provokáló gondolatot előrebocsátani. Néhány történelmi tanulságot megfogalmazni, amelyek a 2000. év utáni Európa mint *kontinens* társadalmára és az Európai Unió mint *igazgatási egység* jövőjére vonatkoznak.

*Az Európa-
tudat késése*

■ **Európa emancipációja.** Évtizedek óta beszélünk – igaz, kevesen – Európa emancipációjának szükségéről. Mi, akik részben e nyugati kultúrkör keleti peremterületén, részben Nyugat-Európában nevelkedtünk.

Erre csak most, az 1990-es években, a politikai kettéosztás megszűnése és a remélt magunkra eszmélés után kerülhet sor.

Mert az is a történelem tanulsága: a történelemben több alternatíva van. Ezeket fel lehet ismerni, vagy nem. És választani lehet közöttük. A századelőn az Európa előtt nyíló alternatívákat kevesen ismerték fel, és akik az integrációt javasolták, azokat mind a konzervatív, mind a baloldali politikai mozgalmak elhallgattatták. Hogy most az *emancipáció igénye* meghallgatásra talál vagy sem, az ismét döntés kérdése.

■ **Az EU nem azonos Európával.** *Az Európai Unió és a földrajzi vagy kulturális értelemben vett Európa soha nem fog egybeesni.* Állást kell foglalni az unió mint területi-igazgatási egység lehetséges határai ügyében. És állást kell foglalni az unió jövőbeli szomszédai irányában folytatandó politikáról, szövetségi rendszerről. Eddig, az unió előtörténetében, a *biztonságpolitikai, a gazdasági* szempontok uralkodtak. Itt az ideje, hogy az unió kiterjesztésének határaitól beszélve, a harmadik tényezőt, az *emberi-kulturális* tényezőt is figyelembe vegyük.

Az EU alapjai: biztonság, gazdaság, kultúra

Én, sokakkal együtt, úgy látom, hogy az unió határait lényegében a nyugati kereszténység által évezredek óta megmunkált társadalmakra kell kiterjeszteni. Azaz a mostaniak mellett a tíz felvételre váró (továbbá esetleg Izrael) államterület népeire. Még akkor is, ha a felvételre váró országok, kulturális örökségüket tekintve, nagyon sokszínű és vegyes (közötte a keleti ortodox) hagyományok hordozói. Mint ahogy a kiterjesztésnél végre a racionális igazgatási szempontokat is figyelembe kell venni: mekkora területre érdemes manapság, az informatikai forradalom korában az azonos elvek szerint felépülő területigazgatási egység határát kiterjeszteni.

■ **A keleti kiterjesztés.** Az unió bővítését minél gyorsabban végre kell hajtani.

Gazdasági színvonal primátusa?

A gazdasági egymásrautaltság és a politikai-katonai integráció egyaránt fontos. A politikai integrációnak nem szükségszerűen előfeltétele az azonos gazdasági-társadalmi színvonal. Ahogy Dél-Európával sem volt az. A történelem inkább a fordított sorrendet (először politikai, azután gazdasági-társadalmi közösség) igazolja.

■ **Új világpolitikai koncepció.** Az Európai Uniónak végig kell gondolnia *világpolitikai elhelyezkedését*. *Emancipálnia* kell viszonyában az Egyesült Államokhoz, és egyidejűleg nyitnia kell a keleti, orosz–ukrán területek felé is. A hidegháború örökségét e téren is fel kell számolni, és figyelni kell arra a nyersanyag- és piaclehetőségekre, amelyet a volt Szovjetunió területe kínál. Az Egyesült Államoknak és Japánnak van „*Oroszország-stratégiája*”, az EU-nak nincs, vagy legalábbis nem publikus. (Ez az elmúlt évtized, az 1989–99 közötti évek egyik szomorú történelmi tanulsága.)

Nyitás a világ minden irányába

Az EU-nak tovább kell erősítenie az 1970-es években megkezdett új típusú kapcsolatrendszerét a saját kultúrkörén belül és azon túl is. Leírták közgazdászaink, politológusaink, stratégiánk, hogy átrendeződés megy végbe a világ termelés- és geopolitikai rendszerében. *Az EU-nak – ahogy ezt megteszi az USA, Japán, Kína – önálló gazdaság- és kultúrpolitikáját kell erősítenie.*

*Európai
tematikák
a tag-
államokban*

■ **Az európai identitás szüksége.** *Nincs életképes unió európai identitás nélkül.* Törekedni kell – finansiális eszközökkel is – a meglévő és használható európai identitási elemek erősítésére. Támogatni kell Európa-történeti munkák létrehozását. (Mi például Budapesten reméljük, hogy 3-4 éven belül elkészítjük az *Európa krónikája* c. művet, az egész világon népszerű krónikasorozat – egyébként Bertelsmann-vállalkozás – új darabjaként.) Az oktatási rendszer közismereti tantárgyaiban (történelem, földrajz, irodalom, művészet) hangsúlyosan kell az európai tematikát szerepeltetni. (Ez legyen feltétele az uniós csatlakozásnak. Legalább annyira fontos, mint a gazdasági, katonapolitikai szempontok.)

■ **Jövőorientált gondolkodás.** Kultúrpolitikai eszközökkel támogatni kell az önkritikus, de mégis *jövőorientált* közgondolkodás kialakulását. Nem lehet sem felülvizsgálat, sem perújrafelvétel történelmünk visszahúzó jelenségei dolgában. Sem a két világháború, sem a tömeggyilkosságok ügyében. De európainak lenni „nem jelenthet csak” kollektív büntudatot.

Először is: látni kell a ma is korszerű európai identitás történelmi alapjait. Sokat sorolhatnának fel kollégáim, én most csak hármat említek: a *világra nyitottságot* – Európának nem voltak izolációs korszakai, mint Kínának, Japánnak, az USA-nak –, a *szolidaritást* és a *kulturális diverzitást, a toleranciát* (amelyekről korábban már szóltam).

Másodszor: tanulmányozni kell történelmünket – mert az folyamatosságában bennünk, közöttünk él –, de a politikai gondolkodást meg kell szabadítani a historizálás hagyományos európai (jórészt német) hagyományaitól. Az EU-nak legyen jövőképe! Évek óta mondogatjuk: „A kultúrpeszimizmus Európája lettünk. A dinamikus, jövőorientált amerikai testvérkultúra mellett.”

A KEZELÉS: A MEGELŐZÉS

*Újra
a történelem
tanulmányozá-
sának
hasznáról*

És itt megszakítjuk a problémák sorolását. Azok, akik évtizedek óta eltökélt hívei az európai gondolat megújulásának, folytathatnák a kérdéskörök felsorolását. Egy önmagam számára leírt zárókövetkeztetést mégsem mellőzhetek, mint a természettudományok őszinte tisztelője, tudományos termékeik buzgó olvasója.

A modern orvostudomány ma már fő feladatának a *betegség megelőzését* tekinti. A *prevenciót*. Szembefordulva azzal a hagyománnyal, amelyik az elhatalmasodott baj csillapítását, a beavatkozást tekintette feladatának. A modern orvostudomány már nem technokrata módon elképzelt biokémiai, biofizikai egységet lát az emberben, hanem élő, individuális, lelki és biológiai életet élő szervezetet. Tanulni kell e gondolkodásból. A társadalomtudományoknak fel kell nőniük. Erősödniük. Vizsgálniuk kell a társadalom valós folyamatait, állandóan jelezni a konfliktusforrásokat. Nemcsak hisztérikusan, ráolvasással vagy katonai-politikai „gyógyszerekkel” a lázkitöréseket csillapítani, hanem a gyulladás gócait politikai eszközökkel megszüntetni. Kutatók, politikusok együtt. S mind ezt a források – a történelem – újratanulmányozásával kell kezdeni.

Megjelent: „Neudenken der Geschichte Europas.”

In: Rückkehr nach Europa – die Wiederkehr der Geschichte.

(Hrsg.: Konstanze Fröhlich) München, 2000. 42–50. old.;

„Question mark of European History.”

In: Regions and Cities in the Global World.

Essays in Honour of György Enyedi. Pécs, 2000, 17–29. old.;

„Az európai történelem kérdőjelei.” História, 2000/2. 3–9. old.